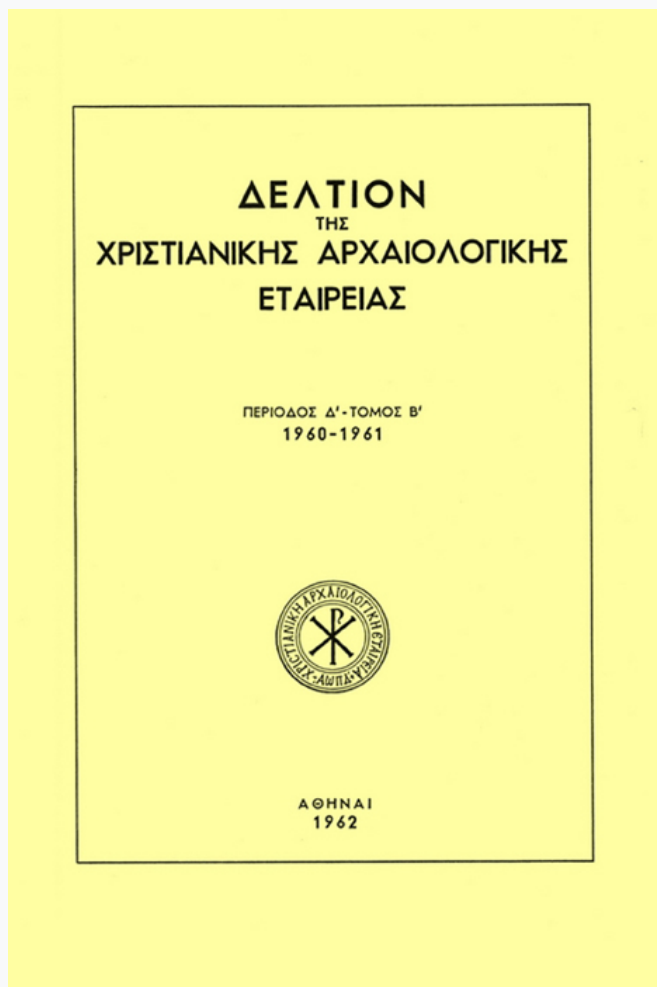

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 2 (1962)

Δελτίον ΧΑΕ 2 (1960-1961), Περίοδος Δ'

Η διαθήκη του Αγγέλου Ακοτάντου (1436),
αγνώστου κρητικού ζωγράφου (πίν.52-53)

Μανούσος ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ

doi: [10.12681/dchae.728](https://doi.org/10.12681/dchae.728)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ Μ. (1962). Η διαθήκη του Αγγέλου Ακοτάντου (1436), αγνώστου κρητικού ζωγράφου (πίν.52-53). *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 2, 139-151. <https://doi.org/10.12681/dchae.728>

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΗΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Η διαθήκη του Αγγέλου Ακοτάντου (1436),
αγνώστου κρητικού ζωγράφου (πίν.52-53)

Μανούσος ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ

Δελτίον ΧΑΕ 2 (1960-1961), Περίοδος Δ' • Σελ. 139-151

ΑΘΗΝΑ 1962

Η ΔΙΑΘΗΚΗ ΤΟΥ ΑΓΓΕΛΟΥ ΑΚΟΤΑΝΤΟΥ (1436), ΑΓΝΩΣΤΟΥ ΚΡΗΤΙΚΟΥ ΖΩΓΡΑΦΟΥ *

(Πίν. 52-53)

Με τὴ διαθήκη τοῦ Ἀγγέλου Ἀκοτάντου (ἢ Κοτάντου), ποὺ δημοσιεύω παρακάτω ἀπὸ τὰ κρατικά ἀρχεῖα τῆς Βενετίας¹, δὲν ἔρχεται ἀπλῶς νὰ προστεθῆ ἓνα ὄνομα στοὺς καταλόγους ποὺ ἔχομε τῶν Ἑλλήνων ζωγράφων πρὶν ἀπὸ τὴν Ἀλωση², ἀλλὰ καὶ μᾶς γίνονται γνωστὲς ἀρκετὲς λεπτομέρειες γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὴν ἐργασία του. Ὁ Ἀγγελος ἔζησε καὶ ἔδρασε κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΔ' καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ ΙΕ' αἰῶνα³ στὸ Χάνδακα, τὴν πρωτεύουσα τῆς βενετοκρατούμενης Κρήτης (ὅπου κατεῖχε καὶ τὸ σημαντικό ἀξίωμα τοῦ πρωτοψάλτη), ἦταν δηλαδὴ σύγχρονος μὲ δυὸ ἄλλους ζωγράφους ποὺ ξέρομε πὼς ἐργάστηκαν τότε στὴν πόλη αὐτὴ, τὸν Ἀλέξιο Ἀπόκανκο⁴, φίλο τοῦ Ἰωσήφ Βρυννίου⁵, καὶ τὸ Νικόλαο Φιλανθρωπηνὸ (1418/1419)⁶, συγγενῆ τοῦ οἴκου. Πατριάρχῃ Ἰωσήφ τοῦ Β'. Ἀλλὰ ἐνῶ οἱ δυὸ αὐτοὶ εἶχαν ἔλθει στὴν Κρήτη πιθανώτατα ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, ὁ Ἀγγελος Ἀκοτάντος, παρὰ τὴ βενετικὴ προέλευση τοῦ ἐπωνύμου

* Ἀνακοίνωση στὴ Χριστιανικὴ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία (1 Ἰουνίου 1961).

1. Archivio di Stato di Venezia — *Duca di Candia 11: Atti antichi 2*, quat. 25 bis (1443 - 1457).

2. Σπ. Π. Λάμπρου, "Ἑλληνες ζωγράφοι πρὸ τῆς Ἀλώσεως, « Νέος Ἑλληνομνήμων », τόμ. 5 (1908), σ. 270-289 [ἀριθ. 1-54]. — Τοῦ ἴδιου, "Ἄλλοι Ἑλληνες ζωγράφοι πρὸ τῆς Ἀλώσεως καὶ ἡ ἐν Ρώμῃ Καρδιώτισσα, αὐτόθι, τόμ. 6 (1909), σ. 210-224 [ἀριθ. α'-ιδ']. — Τοῦ ἴδιου, Τέσσαρες βυζαντινοὶ ζωγράφοι, αὐτόθι, σ. 485-486. — Ν. Α. Βέη, Βυζαντινοὶ ζωγράφοι πρὸ τῆς Ἀλώσεως. Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς βυζαντινῆς γραφικῆς, « Βυζαντις », τόμ. 2 (1911-1912), σ. 457-473 καὶ (Προσθήκη εἰς τὰ περὶ τοῦ ζωγράφου Εὐλαλίου) 618 [ἀριθ. 1-22].

3. Ἐπομένως εἶναι διαφορετικὸς ἀπὸ τὸ γνωστὸ Κρητικὸ ζωγράφου, Ἀγγελο, ποὺ ἔδρασε δυὸ αἰῶνες ἀργότερα (βλ. γι' αὐτὸν Ἀνδρ. Ευγγουλόου, Σχεδιάσμα ἱστορίας τῆς θερησκευτικῆς ζωγραφικῆς μετὰ τὴν Ἀλωσιν, Ἀθήναι 1957, σ. 169-171).

4. Βλ. Ν. Α. Βέη, ὁ.π., σ. 472-473, ἀριθ. 22.

5. Βλ. Ν. Β. Τωμαδάκη, Ὁ Ἰωσήφ Βρυννίος καὶ ἡ Κρήτη κατὰ τὸ 1400, ἐν Ἀθήναις 1947, σ. 122-123 καὶ 126-130.

6. Βλ. Μ. Ἰ. Μανούσακα, Μέτρα τῆς Βενετίας ἐναντι τῆς ἐν Κρήτῃ ἐπιτροπῆς τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως κατ' ἀνέκδοτα βενετικὰ ἔγγραφα (1418-1419), ΕΕΒΣ, τόμ. 30 (1960), σ. 96-101 καὶ 128-144.

του (Accountanto)¹, ἦταν γνήσιος Κρητικός, γεννημένος στὸ Χάνδακα, ὅπου εἶχε καὶ δυὸ ἀδελφοὺς (τὸν Ἰωάννη, ἐπίσης ζωγράφος, καὶ τὸ Θεόδωρο, σχολάρχης) καὶ ἄλλους συγγενεῖς.

Τὴ διαθήκη του τὴν εἶχε γράψει ὁ Ἄγγελος μὲ τὸ ἴδιο του τὸ χέρι στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα, χωρὶς νὰ σημειώσῃ καμμιά χρονολογικὴ ἔνδειξη, καὶ ὕστερα τὴν εἶχε παρουσιάσει, μπροστὰ σὲ τρεῖς μάρτυρες, μὲ τὴν παράκληση νὰ δημοσιευθῇ εὐθὺς μετὰ τὸ θάνατό του, στὸ νοτάριο τοῦ Χάνδακα Γεώργιο Βατάτση. Αὐτὸς τότε συνέταξε, κάτω ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ κείμενο, τὴ σχετικὴ πράξη (στὰ λατινικὰ) καὶ σημείωσε τὴν ἡμερομηνία «*die XXVI Aprilis, Indictione XIII*», παραλείποντας ὅμως καὶ αὐτὸς νὰ δηλώσῃ τὸ ἔτος. Τὸ πρωτότυπο αὐτὸ τῆς διαθήκης, παρὰ τὴν ἐπιθυμία τοῦ Ἀγγέλου, δὲν ἐδημοσιεύτηκε — ὅπως θὰ φανῇ παρακάτω — ἀμέσως μετὰ τὸ θάνατό του καὶ μποροῦμε νὰ θεωρήσωμε βέβαιο πὼς ὁ νοτάριος Γεώργιος Βατάτσης (ποὺ πρέπει νὰ ἦταν ἤδη ἀρκετὰ ἠλικιωμένος)² πέθανε ἐν τῷ μεταξύ. Γιὰ πολλὰ χρόνια παραμείνει ἄγνωστο, στὰ χέρια κάποιου δικοῦ του, ἴσως τοῦ ἀδελφοῦ του Ἰωάννη, ποὺ — ἀπὸ ἀμέλεια ἢ σκοπιμότητα — δὲν τὸ παρουσίαζε πούθενά. Καὶ μόλις τὸ Νοέμβριο τοῦ 1457 ὁ Ἰωάννης αὐτὸς θέλησε νὰ τὸ παρουσιάσῃ στὴ δονικὴ καγκελλαρία τοῦ Χάνδακα, γιὰ νὰ ἐπικυρωθῇ καὶ νὰ λάβῃ νόμιμη δημοσιότητα. Οἱ ἀρμόδιες ἀρχές, ἀφοῦ πρόσθεσαν κάτω ἀπὸ τὴν παλαιότερη πράξη τοῦ νοταρίου Βατάτση δυὸ ἔνορκες μαρτυρίες κληρικῶν (μὲ ἡμερομηνία 7 καὶ 9 Νοεμβρίου 1457) γιὰ τὴ γνησιότητα τῆς γραφῆς τοῦ Ἀγγέλου, καταχώρισαν πιστὸ ἀντίγραφο τοῦ πρωτοτύπου αὐτοῦ (ἀκόμη καὶ μὲ τὶς διαγραφὰς ποὺ ἔφερε), καθὼς καὶ τῆς νοταριακῆς πράξεως

1. Στὰ νοταριακὰ ἔγγραφα τοῦ Leonardo Marcello, notaio in Candia 1278 - 1281, a cura di Mario Chiaudano e Antonino Lombardo, Venezia 1960 συναντῶνται, ἤδη στὰ 1280 καὶ 1281, ὁ Iacobus Accountanto (ἀριθ. 158 καὶ 514, σ. 58 καὶ 173), ὁ Marcus Accountanto (ἀριθ. 221, σ. 80), ἡ Kalli, relicta Marci Accountanto (ἀριθ. 440, σ. 151) καὶ ὁ Petrus Accountanto (ἀριθ. 326, σ. 115). ἐπίσης στὰ συμβόλαια τοῦ Benvenuto de Brixano, notaio in Candia 1301 - 1302, a cura di Raimondo Morozzo della Rocca, Venezia 1950, ὁ Iacobus Acotanto, filius quondam Leonardi (ἀριθ. 239, 524, 525, σ. 88 καὶ 189), ὅλοι κάτοικοι τοῦ Χάνδακα. Ἀργότερα, τὸ 1343, μαρτυρεῖται ὁ Hermolaus Acotanto, comerciaris Cretae (Σπ. Μ. Θεοτόκη, Θεοσίματα τῆς Βενετικῆς Γερούσιās 1281 - 1385, τευχ. I, ἐν Ἀθήναις 1936, σ. 247, ἀριθ. 20). Εἶναι πιθανὸ πὼς ἀπὸ τὸ Accountanto - Accotanto - Κοτάντος προέρχεται τὸ σημερινὸ κρητικὸ ἐπώνυμο Κοτάντος (μυεῖα Ἐμμαν. Κουτάντου, χιλιάρχου Κριτσᾶς, τὸ 1878 βλ. στὰ «Κρητικὰ Χρονικά», τόμ. 8 (1953), σ. 196).

2. Ὁ Γεώργιος Βατάτσης ἀναφέρεται ὡς νοτάριος ἤδη στὰ 1387 (Μ. Ἰ. Μανούσακα, Νέα ἀνέκδοτα βενετικὰ ἔγγραφα (1386 - 1420) περὶ τοῦ Κρητὸς ποιητοῦ Λεονάρδου Ντελλαπόρτα, «Κρητικὰ Χρονικά», τόμ. 12 (1958), σ. 395, στ. 6 - 8), ἄρα θὰ εἶχε γεννηθῇ τὸ ἀργότερο στὰ 1365· θὰ ἦταν λοιπὸν στὰ 1436 (ὅταν, καθὼς θὰ δοῦμε, γράφτηκε ἡ διαθήκη) τοῦλάχιστο 70 χρόνων.

τοῦ Βατάτση καὶ τῶν δυὸ ἐνόρκων μαρτυριῶν ποὺ εἶχαν προστεθῆ, στὰ ἐπίσημα βιβλία τῶν πράξεων τοῦ Δούκα τῆς Κρήτης ποὺ μᾶς ἐσώθηκαν καὶ ποὺ εἶναι γνωστὰ ὡς « Atti antichi ». Ἡ καταχώριση τοῦ ἀντίγραφου αὐτοῦ — τὸ πρωτότυπο δὲν ἐσώθηκε — ἔγινε στὶς 16 Νοεμβρίου 1457, σύμφωνα με τὴ σχετικὴ πράξη ποὺ ἔχει προταχθῆ. Τὸ ἀντίγραφο αὐτό, με ὅλα τὰ παραπάνω σημειώματα ποὺ προτάσσονται ἢ ἐπιτάσσονται, τὸ ἐκδίδω παρακάτω (ἔγγρ. Β', βλ. καὶ πίν. 52 - 53), με τὴ διπλωματικὴ μέθοδο¹, σύμφωνα με τὴν ἀρχή, κατὰ τὴν ὁποία, ὅπου ἔχει χαθῆ τὸ πρωτότυπο ἐνὸς ἐγγράφου, ἐκδίδεται ὅπως τὸ πρωτότυπο τὸ παλαιότερο (ἢ τὸ μόνο) ἐπίσημο ἀντίγραφο.

Ἄν ὅμως ἡ διαθήκη, ὅπως μαρτυρεῖ τὸ ἐκδιδόμενο ἀντίγραφό της, παρουσιάστηκε στὴ δημοσιότητα τὸ Νοέμβριο τοῦ 1457, πότε τὴ συντάξε ὁ Ἄγγελος Ἀκοτάντος καὶ τὴν παρουσίασε στὸ νοτάριο Βατάτση; Ὁ τελευταῖος, καθὼς εἶδαμε, ὡς μόνη χρονολογικὴ ἔνδειξη ἐσημείωσε τὴν ἡμερομηνία 26 Ἀπριλίου καὶ τὴν Ἰνδικτιῶνα 14. Ἐρωτᾶται λοιπὸν ποιὰν ἀπὸ τὶς πλησιέστερες πρὸς τὸ 1457 χρονολογίες, στὶς ὁποῖες ἀντιστοιχεῖ ἡ 14^η Ἰνδικτιῶν — κι' αὐτὲς εἶναι τὸ 1421, τὸ 1436 καὶ τὸ 1451 — μποροῦμε νὰ θεωρήσωμε ὡς χρονολογία τῆς συντάξεως τῆς διαθήκης ἀπὸ τὸν Ἄγγελο καὶ τῆς ἐμφανίσεώς της στὸ Βατάτση; Εὐτυχῶς, τὴν ἀσφαλῆ ἀπάντησι σ' αὐτὸ τὸ ἐρώτημα μοῦ τὴν ἔδωκε ἓνα ἄλλο ἔγγραφο, ποὺ ἀνακάλυψα σὲ ἄλλα φύλλα (μισοκαταστραμμένα δυστυχῶς) τοῦ ἴδιου κατάστιχου τῶν « Atti antichi », καὶ ποὺ τὸ ἐκδίδω κι' αὐτὸ (ἔγγρ. Α') καὶ γιὰ τὸν πρόσθετο λόγο ὅτι μᾶς παρέχει κι' ἄλλες πληροφορίες γιὰ τὴν οἰκογένεια τοῦ Ἀγγέλου. Πρόκειται γιὰ μιὰν ἀπόφασιν τοῦ Δούκα τῆς Κρήτης Gerardo Dandolo, με χρονολογία 24 Ἰουλίου 1457 — λίγους μῆνες δηλ. προγενέστερη ἀπὸ τὴ δημοσίευσιν τῆς διαθήκης — ποὺ ἀναφέρεται στὴν κηδεμονία τῆς ὀρφανῆς κόρης τοῦ Ἀγγέλου Ἀκοτάντου. Τὸ περιεχόμενο τοῦ ἐγγράφου εἶναι περίεργο καὶ κάπως διασκεδαστικόν. Ἴδου ἡ περίληψίς του: Ὁ Θεόδωρος Ἀκοτάντος, σχολάρχης (rector scholarum), ἐκ μέρους καὶ τοῦ ἀδελφοῦ του Ἰωάννη, ζωγράφου, παρουσιάστηκε στὸ Δούκα καὶ τοῦ ἀνάφερε πὼς ὁ ἀδελφός τους Ἄγγελος Ἀκοτάντος, ἄλλοτε ζωγράφος καὶ πρωτοψάλτης στὸ Χάνδακα, εἶχε

1. Διατήρησα τὰ ὀρθογραφικὰ σφάλματα, ποὺ ὑπῆρχαν πιθανώτατα καὶ στὸ πρωτότυπο. Ἀποκατάστησα μόνον τὴν κανονικὴν στίξιν καὶ τὰ κεφαλαῖα στὰ κύρια ὀνόματα. Τὶς διαγεγραμμένες περικοπὲς τὶς ἔκλεισα μέσα σὲ διπλὰς ἀγκύλας [...]. Μέσα σὲ ἀπλὰς ἀγκύλας [...] ἐσημείωσα τὰ χάσματα ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὸ σχίσιμο τῆς ἐπάνω δεξιᾶς γωνίας τοῦ δευτέρου φύλλου, στοὺς στίχους 25 - 31, ποὺ προσπάθησα νὰ τὰ συμπληρώσω ὅσο μπόρεσα. Ἀνάμεσα σὲ διπλὰς κεραῖες || ... || ἐτοποθέτησα τὶς λέξεις ποὺ ἔχουν προστεθῆ ἐκ τῶν ὑστέρων πάνω ἀπὸ τὶς γραμμὰς τοῦ ἐγγράφου. Στὸ κείμενον δὲν ἔκαμα καμμιά διόρθωσιν τὶς διορθώσεις καὶ παρατηρήσεις μου τὶς ἐσημείωσα στὸ κριτικὸν ὑπόμνημα καὶ στὶς Σημειώσεις.

πεθάνει χωρίς διαθήκη¹. Τώρα υπάρχει μιὰ κόρη του, ἡ Βαρβάρα, σὲ ἡλικία γάμου (in aetate nubili), πού τὴν κηδεμονεύει ἡ μητέρα της Ἑλένη. Ἡ μητέρα της αὐτή, πού εἶναι levis cerebri (= ἐλαφρόμυαλη ἢ ἀνόητη), σκοπεύει νὰ τὴν παντρέψῃ μὲ τὸν Ἰωάννη Σκουλούδη, πού πηγαινοέρχεται διαρκῶς μπροστὰ ἀπὸ τὴν πόρτα της. Οἱ δύο της θεῖοι ὅμως ἐπιθυμοῦν νὰ τὴν παντρέψουν μὲ καλύτερον, ξοδεύοντας ἀπὸ τὴ δική τους περιουσία. Ὁ Θεόδωρος μάλιστα δέχεται νὰ τὴν ἔχῃ στὸ σπίτι του καὶ ν' ἀναλάβῃ τὴν κηδεμονία καὶ τὴ συντήρησή της ἕως νὰ παντρευτῆ. Παρακάλεσαν λοιπὸν τὸ Δούκα νὰ δεχτῆ τὸ αἴτημά τους καὶ νὰ λάβῃ τὰ κατάλληλα μέτρα γιὰ τὴν προστασία τῆς ὀρφανῆς κόρης. Ὁ Δούκας, βρίσκοντας τὴν παράκληση εὐλογία καὶ λαμβάνοντας ὑπόψει τὴν κατάστασι τῆς μητέρας της, ἀποφασίζει νὰ ἐγκατασταθῆ ἡ κόρη στὸ σπίτι τοῦ θεῖου της Θεοδώρου, διατάσσει τὴ μητέρα της νὰ μὴν τὴν παντρέψῃ χωρὶς τὴ συναίνεση τῶν θεῶν της (διαφορετικὰ θὰ πληρώσῃ 500 ὑπέρπυρα πρόστιμο) καὶ τὸν ὑποψήφιο γαμπρὸ Ἰωάννη Σκουλούδη νὰ μὴν τὴν ἐνοχλῆ πιά, οὔτε νὰ συχνοπερνᾷ οὔτε νὰ πλησιάζῃ στὸ σπίτι της σ' ἀπόστασι μικρότερη ἀπὸ πενήντα βήματα (per passus quinquaginta), διαφορετικὰ θὰ φυλακίζεται καὶ θὰ πληρώσῃ 50 ὑπέρπυρα πρόστιμο κάθε φορὰ.

Ἄπ' ὅλη αὐτὴ τὴν κάπως ἀστεία ἱστορία ἐκεῖνο πού μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ εἶναι ἡ μαρτυρία ὅτι τὸ 1457 ἡ κόρη τοῦ Ἀγγέλου Ἀκοτάντου εἶχε φτάσει σὲ ἡλικία γάμου. Ἄν δεχτοῦμε λοιπὸν πὼς ἦταν εἴκοσι περίπου χρόνων, τότε πρέπει νὰ γεννήθηκε γύρω στὰ 1437. Ἄλλὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ ἔχομε τὴ μαρτυρία τῆς διαθήκης τοῦ Ἀγγέλου ὅτι, ὅταν αὐτὸς τὴ συνέτασσε, παιδί δὲν εἶχε, περίμενε ὅμως καὶ γι' αὐτὸ ἔγραφε ὅτι, ἂν ἡ γυναίκα του «γεννήσῃ παιδὶν ἀρσενικὸν καὶ ζήσῃ καὶ πανδρευθῆ, ἀφήνω τὰ ὀσπίτια μου τοῦ υἱοῦ μου..., εἰ δὲ γεννήσῃ ἡ γυναίκα μου παιδὶν θηλυκόν, νὰ εἶναι τὸ ὀσπίτι ὄλον εἰς προικόν τοῦ θηλυκοῦ»². Ἡ Βαρβάρα λοιπὸν πρέπει νὰ γεννήθηκε λίγους μόλις μῆνες μετὰ τὴ σύνταξι τῆς διαθήκης. Ἐπομένως, συνδυάζοντας τίς δυὸ αὐτὲς μαρτυρίες, ὀδηγοῦμαστε στὸ ἔτος 1436 ὡς τὸ μόνο ἅπ' ὅσα ἀντιστοιχοῦν σὲ 14^η Ἰνδικτιῶνα πού συμβιβάζεται μὲ τὰ δεδομένα τῶν δυὸ ἐγγράφων. Εἶναι φανερὸ πὼς πρέπει ν' ἀποκλειστῆ τόσο τὸ ἔτος 1421, γιατί, ἂν εἶχε τότε γεννηθῆ ἡ Βαρβάρα, θὰ ἦταν τὸ 1457 σωστῶν 36 χρόνων, ἄρα σὲ ἡλικία πού δὲ θὰ χαρακτηριζόταν pupilla καὶ puella (Α', στ. 20, 21) καὶ δὲ θὰ χρειαζόταν κηδεμονία, ὅσο καὶ τὸ ἔτος 1451, γιατί, ἂν αὐτὸ ἦταν τὸ ἔτος πού γεννήθηκε ἡ Βαρβάρα, τότε τὸ 1457 θὰ

1. Ἡ διαθήκη τοῦ Ἀγγέλου δὲν εἶχε ἀκόμη, καθὼς εἶδαμε, δημοσιευθῆ.

2. Βλ. Ἔγγρ. Β', στ. 8 καὶ 19. Πρβλ. καὶ στ. 20 - 22, 31 κλπ., ὅπου γίνονται προβλέψεις καὶ γιὰ τίς δυὸ περιπτώσεις πού τὸ μελλοντικὸ παιδί θὰ εἶναι εἴτε ἀγόρι εἴτε κορίτσι.

ήταν μόλις 6 χρόνων, άρα κάθε άλλο παρά σέ ηλικία γάμου. "Ετσι, καταλήγουμε στο άσφαλές συμπέρασμα πώς ή διαθήκη του "Αγγέλου "Ακοτάντου έγγραφτηκε στα 1436.

Τò έτος αυτό 1436 δέν είναι καθόλου βέβαιο πώς ήταν και τò έτος του θανάτου του "Αγγέλου, γιατί τή διαθήκη του τήν έκαμε, καθώς μάς λέει, έπειδή επρόκειτο νά ταξιδέψη στην Κωνσταντινούπολη (βλ. στ. 2), όχι έπειδή ήταν έτοιμοθάνατος ή άρρωστος. Δέν αποκλείεται λοιπόν νά ζούσε ακόμη, όταν σέ λίγους μήνες γεννήθηκε ή κόρη του Βαρβάρα. "Ετσι μάλιστα θά μπορούσαν νά εξηγηθοϋν και οί μεταγενέστερες διαγραφές πού έκαμε στο κείμενο τής διαθήκης του και πού επαναλήφθηκαν πιστά (στ. 11-14, 17-18, 21-22, 27-28, 33-34 και 40-42) στο αντίγραφο πού μάς έσώθηκε.

"Αν θέλαμε τώρα νά δώσωμε κάποια εξήγηση και στο ότι ή διαθήκη του "Αγγέλου έμεινε τόσα χρόνια άδημοσίευτη, δημοσιεύτηκε όμως άμέσως σχεδόν μετά τήν άπόφαση του Δούκα για τήν κόρη του, θά μπορούσαμε ίσως νά κάμωμε τήν εξής υπόθεση: Οί άδελφοί του Θεόδωρος και "Ιωάννης δέν είχαν έμπιστοσύνη στη χήρα του "Ελένη και γι' αυτό εφρόντισαν ν' άποσπάσουν από τήν κηδεμονία της τήν κόρη του Βαρβάρα, μόλις έφτασε σέ ηλικία γάμου, άποκρύπτοντας τή διαθήκη, πού ώριζε έπίτροπο και τή γυναίκα του (στ. 3) και πού άφηνε και χρήματα για τή συντήρηση τής γυναίκας του και του παιδιού του (στ. 26), και δηλώνοντας στο Δούκα πώς ό "Αγγελος πέθανε χωρίς διαθήκη (έγγρ. Α', στ. 5-6). Μόλις όμως επέτυχαν με τήν άπόφαση του Δούκα ν' αναλάβουν αυτοί τήν κηδεμονία τής Βαρβάρας, έκριναν σκόπιμο νά παρουσιάσουν τή διαθήκη, για ν' άναγνωριστοϋν τά κληρονομικά δικαιώματα τής ανιψιάς τους, τώρα πού ή μητέρα της δέ μπορούσε πιά νά έχη ανάμειξη στη διαχείριση τής περιουσίας.

Με τή διαθήκη του αυτή του 1436 ό "Αγγελος "Ακοτάντος, άφοϋ όριζει για εκτελεστές της τή γυναίκα του, τόν ανιψιό του Μιχαήλ Πρίγκιπα και τò Μανουήλ Μαρμαρά, κληροδοτεί τò πατρικό του σπίτι στο παιδί του πού πρόκειται νά γεννηθῆ ή, αν αυτό πεθάνη, στον άδελφό του τόν "Ιωάννη. "Αφήνει έπίσης διάφορα ποσά σέ συγγενείς του, σέ εκκλησίες για μνημόσυνα και σέ « *σπίτια πτωχών καλών ανθρώπων όπου έπαράρθασιν* » (= έξέπεσαν). "Από τίς άλλες διατάξεις τής διαθήκης του ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τά γραφόμενά του (στ. 22-24) ότι « *και τò παιδίν όπου θέλει γεννηθῆν, αν είναι άρσενικόν, θέλω νά μάθη πρώτον τά γράμματα και τότε τήν ζωγραφικήν τέχνην· και, αν τήν μάθη, αφήνω του τά τεσενιάσματά μου και όλα τά πράγματα τής τέχνης, ει δέ και οϋδέν τήν μάθη, τήν τέχνην λέγω, αφήνω τά τεσενιάσματά μου, τουτέστιν τά σκιάσματα και όλα τής τέχνης του άδελφού μου του "Ιωάννου* », πού δείχνουν πώς ήταν επαγγελματίας ζωγράφος και επιθυμούσε νά μάθη και τò παιδί του και ν' ακολουθήση τήν τέχνη του. "Ενδιαφέρουσες έπίσης είναι οί πληροφορίες πού μάς δίδει για διάφορες

εἰκόνες ποὺ εἶχε στὸ σπίτι του: τὴν «κεφαλὴ τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνας τὸ εἰκόνησμαν τὸ στρογγυλόν», ποὺ τὸ κληροδοτεῖ στοὺς Σιναίτες τοῦ Χάνδακα (στ. 33-34), «τὸ εἰκόνησμα τὸν Χριστὸν τὸ μέγαν», ποὺ τὸ ἀφήνει στὸν ἀδελφὸ του Ἰωάννη (στ. 43) καὶ τὴν Ἀνάσταση καὶ τὴ Γέννηση τοῦ Χριστοῦ, ποὺ θέλει νὰ τὰ ἐκθέτουν σὲ προσκύνημα τὶς μεγάλες γιορτὲς στὴν ἐκκλησία (στ. 34-40). Δὲν ἀναφέρει ἂν οἱ εἰκόνες αὐτὲς ἦταν δικὰ του ἔργα ἢ ἂν ἀπλῶς τὶς εἶχε στὴν κατοχὴ του ὡς πολῦτιμες. Τέλος, ἀξίζει νὰ σημειωθῆ ὅτι στὴ διαθήκη μνημονεύεται (στ. 5) καὶ «ὁ πνευματικὸς τοῦ Βαρσαμονεροῦ ὁ κὺρ Ἰωνᾶς», ποὺ πρέπει νὰ τὸν ταυτίσωμε (βλ. τὶς Σημειώσεις) μὲ τὸν ἱερομόναχο Ἰωνᾶ Παλαμᾶ, τὸ γνωστὸ ἀπὸ τὴν ἐπιγραφή κτίτορα καὶ ἀνακαινιστὴ (1426-1431) τῆς κρητικῆς μονῆς Βαλσαμονέρου μὲ τὶς περιφημὲς τοιχογραφίες.

Α'

Ἀπόφαση τοῦ Δούκα τῆς Κρήτης γιὰ τὴ Βαρβάρα, κόρη τοῦ ποτε Ἀγγέλου Ἀκοτάντου

(24 Ἰουλίου 1457)

(Archivio di Stato di Venezia — *Duca di Candia 11: Atti antichi 2*, τετραδ. 25 bis (1443-1457), σπάραγμα (στὸ τέλος τοῦ τετραδίου) πρῶτο (1457 Ἰούλιος-Αὐγούστος), χωρὶς σελιδαρίθμηση, φ. 4v-5r).

(φ. 4v)

Die XXIII Julii 1457

*Coram dominio comparens magister Theodorus Acontanto, rector
scolarum, exposuit nomine suo et nomine magistri Johannis, fratris
sui, pictoris, asserens qualiter magister Angelus Acolanto, frater eorum,
5 pictor quodam et protopsalla Grecorum in hac ciuitate, decesserat
intestatus. Et presentialiter remansit uiua vna eius filia vocata Bar-
bara, que est in etate nubili, sub gubernatione Elene, matris sue, que
Helena est leuis cerebri et videtur velle maritare illam cum Johanne
Sculudi, filio Micaelis, qui continue cum maxima sollicitudine peruaga-
10 tur procatum cum scando assidue prope portam et in uia domus habi-
tationis. Sed ipsi duo barbani ipsius puelle intendunt maritare illam
de bonis eorum cum meliori sponso pro honore suo et secundum con-
ditionem facultatis bonorum eius. Vnde supplicabant dominio, quod
dignaretur mandare quod debeat fieri preceptum prefate Helene quod
15 non debeat maritare ipsam filiam suam sine consensu et voluntate
ipsorum barbanorum ipsius puelle et est contentus ipse Theodorus
tenere ipsam puellam in domo sua sub eius gubernatione ad suas ex-*

pensas, quousque ipsa maritetur, et quod debeat etiam fieri preceptum prefato Johani cum pena quod non debeat vagizare amplius illam
20 *pupillam nec re[...]*re se in porta uel in uia domus habitationis ipsius
puelle, prout videbitur dominationi prouidere, pro honore ipsius or-
phane. Ea propter, intellecta dicta expositione racionabili et pya et
habito bono respectu ad conditionem debilitatis suprascripte Helene,
matris dicte puelle orphane, dictum est per Magnificum dominum
25 *Geraldum Dandulo, honorabilem ducham Crete, et eius consilium,*
quod debeat fieri preceptum predictae Helene quod non debeat maritare
ipsam filiam suam sine consensu et consilio ipsorum barbarorum
suorum, sub pena yperperorum Vc, et quod ipsa puella debeat reduci
(φ. 5r) *ad standum [in domo] Theodori, barbani sui, qui [.]*
30 *et prefato Johanni Sculudi quod debeat se abstinere de vagizando illam*
puellam et non debeat amp[lius stare prope portam] habitationis dicte
puelle nec in uia prope domum illam per passus quinquaginta, sub
pena standi in carceribus [per menses..... et] soluendi yperpera quin-
35 *quaginta tociens quociens contrafecerit et quod non debeat infere inju-*
riam de dicto nec de facto [ser Theodoro et Johanni,] barbaris supra-
scripte puelle.

Die vltimo suprascripti mensis Lazarus Duodo, gastaldo, retulit de mandato domini se fecisse suprascripta precepta tam Helene, matri suprascripte puelle, quam Johanni Sculudi suprascripto, in forma et modo superius contentis. Et hec intelligantur esse ad beneplacitum dominationis.

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

Γιὰ τὸ περιεχόμενον τοῦ ἐγγράφου αὐτοῦ βλ. ὅσα σημείωσα παραπάνω, σ. 141 - 142.

5. *et protopsalta Graecorum in hac civitate.* Σὲ πρόσφατη μελέτη μου (Μ. 'Ι. Μ α ν ο ὄ σ α κ α, Βενετικά ἔγγραφα ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τῆς Κρήτης τοῦ 14ου - 16ου αἰῶνος (Πρωτοπαπάδες καὶ πρωτοψάλται Χάνδακος), ΔΙΕΕ, τόμ. 15 (1961), σ. 149 - 233) εἶχα καταρτίσει (σ. 153) τὴν ἀκόλουθη σειρὰ γνωστῶν πρωτοψαλτῶν τοῦ Χάνδακα γιὰ τὴν περίοδον ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ: « Γ ε ὄ ρ γ ι ο ς Π α υ λ ὄ π ο υ λ ο ς πρὸ τοῦ 1391 - μετὰ τὸ 1406 (βλ. ἔγγρ. 3 - 5). — 'Α ν ὄ ν υ μ ο ς (;) μετὰ τὸ 1406 - πρὸ τοῦ 1414 (βλ. σημ. εἰς ἔγγρ. 7). — 'Ε μ μ α ν ο υ ἡ λ Σ ἄ β ι ο ς πρὸ τοῦ 1414 - μετὰ τὸ 1449 ; (βλ. ἔγγρ. 7, 12 Α - Β) ». Τώρα, συμπληρώνοντας αὐτὴ τὴν σειρὰ, μποροῦμε νὰ τοποθετήσωμε τὸν 'Αγγελο 'Ακοτάντο στὴ θέσιν πιθανώτατα τοῦ παραπάνω 'Αωνύμου (μετὰ τὸ 1406 - πρὸ τοῦ 1414), ποὺ εἶχα ὑποψιαστῆ.

8 - 9. *cum Johanne Sculudi, filio Michaelis.* 'Ο 'Ιωάννης Σκουλούδης αὐτὸς δὲ φαίνεται νὰ εἶναι ὁ ἴδιος μὲ τὸν 'Ιωάννη Σκουλούδη τοῦ 1418, γιὰ τὸν ὁποῖο βλ. Μ. 'Ι. Μ α ν ο ὄ σ α κ α, Μέτρα τῆς Βενετίας κλπ., ΕΕΒΣ, τόμ. 30 (1960), σ. 87, 91, 107, 118 - 119 (γιὰ ἄλλους Σκουλούδηδες τοῦ Χάνδακα βλ. αὐτόθι, σ. 125 - 126).

25. *Geraldum Dandulo, honorabilem ducham Cretae.* 'Ο Gerardo Dandolo
Δελτίον τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, Β' 10

έχρημάτισε Δούκας Κρήτης μεταξύ 1456 και 1459· βλ. Ernst Gerland, Das Archiv des Herzogs von Kandia im königl. Staatsarchiv zu Venedig, Strassburg 1899, σ. 36.

29 κ.έξ. 'Απ' έδω που άρχίζει τó πέμπτο φύλλο του χειρογράφου ύπαρχουν σημαντικά κενά, γιατί τó φύλλο αυτό είναι σχισμένο σε πολλά σημεία. Τά σημεία αυτά προσάθησα να τά συμπληρώσω όπου και όσο μόρσεσα.

Β'

'Η διαθήκη του ζωγράφου 'Αγγέλου 'Ακοτάντου [1436] όπως καταχωρίστηκε στο κατάστιχο του Δούκα της Κρήτης (16 Νοεμβρίου 1457)

(Archivio di Stato di Venezia — Duca di Candia 11: Atti antichi 2, τετράδ. 25 bis (1443 - 1457), τεύχ. 6 (τελευταίο), χωρίς σελιδαρίθμηση).

Die XVI mensis Novembris 1457 infrascripta scriptura greca, scripta manu magistri Angeli Acontanto, presentata per magistrum Johannem Acontato et pictorem, fuit hinc inferius registrata jussu dominij de uerbo ad uerbum cum cancellationibus contentis in ipsa scriptura, sicut in ea continetur.

† Διά τήν παράβασιν του προπάτορος 'Αδάμ πάντες παρεδώθημεν τώ θανάτω και τή φθορά και ουδείς έστιν των ανθρώπων, δε ζήσεται και ουχ όφεται θάνατον. Διά τουτο κάγω ό 'Αγγελος Κοτάντος ό ζωγράφος, ως άνθρωπος θνητός και ύπόχρεως τώ θανάτω και μέλλω αποπεύσαι έν Κωνσταντινουπόλει, διατάτομαι και τήν έμήν διαθήκην ποιώ εις τά έμá πράγματα και ούτως λέγω. Θέλω πρώτον να είναι κουμεσάριοι ό κνρ Μανουήλ Μαρμαράς ό χρυσοχός, ό σύντεκνός μου, και ή γυναίκα μου και ό ανεπιός μου ό Μι⁴χελή Πρίγκυπας. "Επειτα όρδηριάζω πρώτον να δωθούν υπέρπυρα δεκαέξι έλεημοσύνην διά τήν αγάπην του Θεου εις όκτώ σπήτια πτωχών καλών ανθρώπων όπου επαρά⁶θασιν και αφήνω να γένουν δύο σαραταίμερα, τό ένα να πίση ό πνευματικός του Βαρσαμονερου ό κνρ 'Ιωνās και τό άλλον να γένη εις τον Χριστόν τον Κεφαλά και ή δούλη μου ⁶ ή Λουτζία μετά τον θανάτόν μου να είναι έλευθερη να επάρη και όσα [ρ]ούχα της έχω καμωμένα και εάν θέλει ή γυναίκα μου να επάρη τά προικία της κατζήβελα ⁷ τέτια ώσαν μου τά έδωκεν και όσα μου έδωκεν || έως || έδα εις δηνέρια, να τά επάρει δηνέρια αν θέλει ούτως, αφήνω της και τά χαρίσματα της, ει δε και θέλει να τά έπάρει δηνέρια, ουδέν της αφήνω τά χαρίσματα και αν γεννήσει παιδιν άρσενικόν και ζήσει και πανδρευθή, αφήνω τά όσπήτια μου του υιου μου, εις τό όποιον ⁹ σπήτην έγω κατοικώ, και να μηδέν έμπορει να τό πωλήσει ή να τό αφήσει τινός, αμέ να παγένη από παιδιν ως παιδιν και να είναι κρατημένος ό υιός μου ¹⁰ να δίδει δια τήν ψυχήν μου υπέρπυρα τέσσαρα κάθε χρόνον τεσσάρων πτωχών καλών ανθρώπων χριαζομένων ει δε και αποθάνει ό

υἱός μου χωρὶς νὰ κάμη παιδὶν [|]²¹ εὐλογητικόν, [θέλω νὰ παγένη τὸ σπῆτη μου εἰς τὸν ἀδελφόν μου τὸν Ἰωάννην καὶ νὰ ἔναι κρατημένος ὁ Ἰωάννης νὰ δίδει κάθε χρόνον ὀδιὰ τὴν ψυχὴν μου [|]¹² ὑπέρπυρα δώδεκα εἰς ἕξη ὀσπήτια καλῶν ἀνθρώπων ὅπου ἐπαράρθαν καὶ νὰ μὴδὲν ἔμπορεῖ ὁ Ἰωάννης τὸ ὀσπήτη μου νὰ τὸ πουλήσει ἢ νὰ τὸ ἀφήσει τινός, ἀμὲ νὰ παγένη [|]¹³ εἰς τὸ παιδὶν του καὶ ἀπὸ παιδὶν ἕως παιδὶν ἀρσενικόν καὶ νὰ δίδει πάντα ψυχικόν ὅπου ὀρδινιάζο, εἰ δὲ καὶ ἀποθάνει ὁ ἀδελφός μου ὁ Ἰωάννης δίχως παιδὶν ἀρ[|]¹⁴σενικόν, νὰ παγένη τὸ ὀσπήτην εἰς τὴν Ἀγίαν Αἰκατερίναν εἰς τοὺς Σιναῖταις, νὰ πληρώνουν πρῶτον τὸ ταράδεγον εἰς τὴν κάμαραν, τὸ ὀ]ποιον ταράδεγον [|]¹⁵ ἔναι ὄλον τοῦ ἀνωγέου ὅπου κατοικῶ ἐγὼ μὲ τὸ μαγατζέν τὸν μικρὸν ὅπου ἔχω ἀποκάτω, καὶ τοῦ κατογέου ὅπου τὸ ἔδωκεν ὁ κύρης μας τοῦ ἀδελφοῦ μου [|]¹⁶ τοῦ Ἰωάννη, ὅταν τὸν ἐπάνδρευσε, ὑπέρπυρα εἴκοσι καὶ γρόσια τρ[ί]α καὶ εἴμεθα κρατημένοι ἐγὼ καὶ ὁ Ἰωάννης νὰ τὸ πλερώνομεν, ἐγὼ τὰς δύο μοίρας καὶ ὁ Ἰωάννης [|]¹⁷ τὴν μίαν, ὡσὰν τὸ ἔφηκεν ὀρδηνιαν ὁ κύρης μας· [καὶ τότε νὰ εἶναι κρατημένοι οἱ Σιναῖταις νὰ δίδουν κάθε χρόνον διὰ τὴν ψυχὴν μου ὑπέρπυρα δεκατέσσαρα εἰς [|]¹⁸ ἑπτὰ ὀσπήτια καλῶν ἀνθρώπων ὅπου ἐπαράρθαν καὶ τὰ ἐπίλοιπα, ὅπου θέλουν πέρην ἀπὸ τὸ νίκην τοῦ σπιτίου, νὰ τὰ πέμπουσιν εἰς τοῦ Σινὰ ὄρους]. [|]¹⁹ εἰ δὲ γεννήσει ἡ γυναῖκα μου παιδὶν θηλυκόν, νὰ ἔναι τὸ ὀσπήτη [ὀ]λον εἰς προικίον τοῦ θηλυκοῦ, νὰ δίδει πάντοτε τὰ τέσσαρα ὑπέρπυρα τὸ ψυχικόν ὅπου [|]²⁰ ἀφῆκα ἢ τὸ θηλυκόν μου παιδὶν ἢ τὸ ἀρσενικόν ὅπου τὸ θέλει κληρονομήσει καὶ νὰ μὴδὲν ἔμπορεῖ τὸ θηλυκόν νὰ πανδρευθῆ ἕως τοῦ νὰ γένη δεκαπέντε [|]²¹ χρονῶν, εἰ δὲ ἀποθάνει πρίχον πανδρευθῆ τὸ θηλυκόν, [νὰ παγένη εἰς τὸν ἀδελφόν || μου || τὸν Ἰωάννην μὲ τέτοιαν κοντετζιὸν ὅπου τοῦ ἀφήνω, τὸ γράφω [|]²² παρᾶνω]. καὶ τὸ παιδὶν ὅπου θέλει γεννηθῆν, ἂν ἔναι ἀρσενικόν, θέλω νὰ μάθη πρῶτον || τὰ || γράμματα καὶ τότε τὴν ζωγραφικὴν τέχνην καί, ἂν τὴν μάθη, [|]²³ ἀφήνω του τὰ τεσενιάσματά μου καὶ ὅλα τὰ πράγματα τῆς τέχνης, εἰ δὲ καὶ οὐδὲν τὴν μάθη, τὴν τέχνην λέγω, ἀφήνω τὰ τεσενιάσματά μου, [|]²⁴ τουτέστιν τὰ σκιάσματα καὶ ὅλα τῆς τέχνης τοῦ ἀδελφοῦ μου τοῦ Ἰωάννου. Ἀκομὴ θέλω ὅτι ἡ μεσαρεία μου ἢ περίσσεια καὶ εἴ τι μου θέλει [|]²⁵ [εὐρεθῆ εἰς] χρυσάφι καὶ εἰς ἄ]σίμι νὰ πωληθοῦν καὶ μὲ ἄλλα δηνέρια ὅπου μου θέλουν εὐρεθῆν, νὰ τὰ βάλουν εἰς τόπον σγούρον, ὅπ[ο]ν νὰ δίδουν διάφορον, ἀπὸ τὸ] [|]²⁶ ὅποιον διάφορον νὰ ἀποκρατεῖται ἡ γυναῖκα μου ἔστοντα χήρα μὲ τὸ παιδὶν ἕως ὅτου νὰ πανδρευθῆ τὸ παιδὶν· εἰ δὲ ἀποθάνει τὸ παιδὶν πρ[ί]χον πανδρευθῆ, νὰ παίρη ἢ γυναῖ] [|]²⁷κα μου ὑπέρπυρα ἑκατὸν ἔστοντα νὰ στέκει χήρα· [καὶ ἀπὸ τὸ ἐπίλιπὸν μου καλὸν ἀφήνω τοῦ ἀδελφοῦ μου τοῦ Θεοδώρου ὑπέρπυρα πενήντα καὶ τοῦ Ἰωάννου ὑπέρπυρα...] [|]²⁸ καὶ τῆς ἀδελφῆς μου τῆς Μπάρμπινας, τῆς γυναῖκας τοῦ κῆρ Γεωργίου Μπάρμπο, τοῦ μπαρμπέρη, ἀφήνω ὑπέρπυρα δέκα καὶ τοῦ ἀνεψιοῦ μου] τοῦ Μι[χ]ελῆ Πρίγκιπα ὑπέρπυρα... καὶ τῆς σάν-] [|]²⁹τολάς μου τῆς Ἀπλαδοῦς τῆς χήρας ἀφήνω ὑπέρπυρα πέντε καὶ τὰ ἐπί-

λοιπα, εἴτι θέλουν περισσεύσει, νὰ δωθοῦν εἰς προικίων ἄλλων παιδίων θηλυκῶν εἰς πανδρ[εῖαν... καὶ ἐὰν θέλῃ ἢ γυναι] |³⁰ κα μου νὰ γυρεύσει τὰ προικία της καὶ νὰ τὰ ἐπάρῃ νὰ τὰ ζητήσῃ δηνέρια, θέλω ὅτι νὰ πωληθοῦν ὅλα τὰ κατζήβελα ὅπου μοῦ ἔδωκεν εἰς τὰ προικία [καὶ νὰ τὰ ἐπάρῃ] |³¹ ἔξω ἀπὸ τὰ χαρίσματα της· καὶ τὰ βιβλία μου ἀφήνω τοῦ παιδίου μου, ἂν ἔναι ἀρσενικόν, νὰ μάθῃ γὰ ἀναγινώσκει καὶ νὰ παγένοιν ἀπὸ παιδὶν ὡς παιδίον, [εἰ δὲ] |³² καὶ ἀποθάνει μικρὸν τὸ παιδίον, νὰ πωλοῦνται τὰ βιβλία, νὰ δωθοῦν τὰ στάμενα ἐλεημοσίη εἰς καλοὺς ἀνθρώπους πτωχοὺς ὅπου ἤλθασιν εἰς πτωχίαν καὶ εἰς χηράδες |³³ γυναῖκες πτωχαῖς καὶ εἰς ὑπανδρεῖαν θηλυκῶν πτωχῶν. [Ἐκὸς θέλω ἢ κεφαλὴ τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνας τὸ εἰκόνισμα τὸ στρογγυλὸν μετὰ θάνατόν μου νὰ δωθῇ εἰς [τοὺς Σι] |³⁴ ναῖταις, νὰ τὸ στένοιν πᾶσα χρόνον εἰς τὴν ἐορτὴν τῆς Ἁγίας εἰς μνημόσυρόν μου]. ἀκόμη θέλω μετὰ θάνατόν μου τὰ δύο εἰκονίσματα τῆς κάμεράς μου, τὴν || Ἀνάστασιν || τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ |³⁵ καὶ τὸ ἄλλον, τὴν Γέννησιν τοῦ Χριστοῦ, νὰ τὰ παγένοιν εἰς τὸν Χριστὸν τὸν Κεφαλάν, νὰ τὰ στένοιν εἰς τὸ μέσον, μετὰ τὸν πόδαν, τὸν ἔχω ἐπιταυτοῦ, τὴν Ἀνάστασιν τὴν Λαμπρὰν καὶ τὴν |³⁶ Γέννησιν τὰ Χριστοῦγεννα· καὶ ἀπὸ τὰ καλά || μου || νὰ κάμνουσιν τρεῖς λειτουργίας, τὴν Λαμπρὰν τὴν Κυριακὴν μίαν καὶ τὴν βαν ἄλλην καὶ τὴν Τρίτην ἄλλην μίαν καὶ τὰ Χριστοῦγεννα ἄλλην μίαν |³⁷ εἰς τὰς κς', τὴν ἐπίδεον ἡμέραν τῶν Χριστοῦγέννων, καὶ πάλιν νὰ γιαιέροιν εἰς τὸ σπήτι καὶ οὕτως νὰ ἔναι κρατημένον || νὰ κάμῃ || τὸ παιδίον ὅπου θέλει γεννηθῇ, ἀρσενικόν ἢ θηλυκόν, ἂ ζήσῃ, καὶ |³⁸ {κά}θα χρόνον· εἰ δὲ καὶ ἀποθάνει τὸ παιδίον, ἀφήνω τὰ δύο εἰκονίσματα τοῦτα, τὴν Ἀνάστασιν καὶ τὴν Γέννησιν, εἰς τὸν Χριστὸν τὸν Κεφαλάν καὶ ὅπου τὰ ψυχικά ὅπου ἀφήνω νὰ |³⁹ κάμου δύο κληξιόλαις σκλέταις μετὰ τὰς πόρταις, νὰ τὰ σφαλίζουν μέσα, νὰ κρέμονται ψιλὰ, τὴν Λαμπρὰν νὰ στένοιν τὸ ἔναν εἰς τὸ μέσον καὶ τὸ ἄλλον εἰς τὰ Χριστό |⁴⁰ γεννα· καὶ ἀφήνω καὶ τὸν πόδαν μετὰ τὸ κοντάρων τῆς ἐκκλησίας, ὁδὶα νὰ στένοιν· [καὶ ὁ ἀδελφός μου ὁ Ἰωάννης, ὅπου θέλει κληρονομήσῃ τὸ σπήτι μου, νὰ ἔναι κρατημένος |⁴¹ ταῖς τρεῖς λειτουργίας νὰ κάμῃ κάθα χρόνον, τῆς Λαμπρᾶς ταῖς τρεῖς καὶ || τὴν || μίαν τὰ Χριστόγεννα παιδίων - παιδίων του· εἰδὲ εἰσεβῇ καὶ πέσῃ τὸ σπήτιν εἰς |⁴² τοὺς Συναῖταις, νὰ εἶναι κρατημένοι νὰ ποιοῦσιν τὰς τέσσαρες λειτουργίας εἰς τὸν Χριστὸν τὸν Κεφαλάν κάθα τὴν Λαμπρὰν καὶ τὰ Χριστόγεννα κάθα χρόνον]. ἂν ἂ |⁴³ ποθάνει τὸ παιδίον, τὸ μέλλει νὰ γεννηθῇ, τὸ εἰκόνισμα τὸν Χριστὸν τὸ μέγαν, ὅπου κρέμεται εἰς τὸ πόρτεγον καταπρόσωπον τῆς πόρτας, ἀφήνω τοῦ ἀδελφοῦ μου τοῦ Ἰωάννη.

⁴⁴ Nota quod sub dicta scriptura continetur hec alia scriptura :

Die XXVj Aprilis, Indictione XIIIj, Candide, suprascriptus ser Angelus presentavit mihi, Georgio Vataci, suprascriptam |⁴⁵ scripturam, quam dixit esse de manu sua propria, quam voluit esse suum

testamentum ; rogavit me, ut post mortem suam debeam reddigere in |⁴⁶ *publicam formam cum additionibus et clausulis consuetis. Testes ser Petrus Sarentino, Micaletus Demilano et Galeacius Crassan ; complere et dare.*

|⁴⁷ *Die VIj Novembris 1457 papa Andreas Janizoplo suo sacramento firmauit fuisse literas suprascriptas scriptas manu suprascripti magistri Angeli Acontanto* |⁴⁸ *et hoc dixit scire, quia iste testis vidit alias scripturas ipsius ser Angeli, quas iste ser Angelus in uita eius dedit huic testi et hoc* |⁴⁹ *modo cognoscit literas dicti magistri Angeli.*

|⁵⁰ *Die VIIIj mensis suprascripti, Ignatius Mezolatus, Ieromonachus, suo sacramento firmauit quod litere suprascripte fuerunt scripte manu suprascripti Angeli et hoc dixit* |⁵¹ *scire, quia iste testis vidit multociens scripturas suprascripti magistri Angeli.*

2 μέλλω· γράφε· μέλλων || 18 νίκην· δηλ. νοίκιν || 26 πρίχου πανδρευθῆ...· συμπλήρωσα σύμφωνα με τὸ στ. 21: πρίχου πανδρευθῆ || 28 ἐπάνω ἀπὸ τὸ σβημένο ἀδελφῆς ἔχει γραφτῆ: θείας || Μι[χελ]ή Πρίγκιπα]· συμπλήρωσα τὸ ὄνομα ἀπὸ τοὺς στ. 3-4: Μιχελῆ Πρίγκιπας || 38 ὁποῦ τὰ ψυχικά ὁποῦ ἀφήκα· γράφε: ἀποῦ τὰ ψυχ. κλπ.

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

4-5. ἐπαράρθασω (βλ. καὶ στ. 12, 18) = ἐξέπεσαν, ἐφτώχηναν (πρβλ. τὴ συνώνυμη περιφραση τοῦ στ. 32: ἤλθασιν εἰς πτωχείαν).

5. Ὁ πνευματικὸς τοῦ Βαρσαμονερού ὁ κδρ Ἰωνᾶς. Πρόκειται ἀσφαλῶς γιὰ τὸν ἱερομόναχο Ἰωνᾶ Παλαμᾶ, ἡγούμενο τῆς μονῆς Βαλσαμονέρου, ποῦ με ἐξοδά του ἀνοικοδομήθηκε τὸ 1426 καὶ ἱστορήθηκε τὸ 1431 ὁ ἐκεῖ ναὸς τοῦ Ἁγ. Φανουρίου, σύμφωνα με τὴ κτιτορικὴ ἐπιγραφὴ τῆ δημοσιευμένη ἀπὸ τὸν G. Gerola, Monumenti Veneti nell'isola di Creta, τόμ. IV, Venezia 1932, σ. 539-541 (ἀριθ. 1). Ὁ Ἅγγελος Ἀκοτάντος φαίνεται πῶς σχετιζόταν με τὸ δραστήριο αὐτὸ ἀνακαινιστῆ, ποῦ τοῦ χρωστοῦμε ἓνα ἀπὸ τὰ ἀξιολογώτερα συγκροτήματα τοιχογραφιῶν τῆς Κρήτης (γιὰ τὶς τοιχογραφίες τοῦ Βαλσαμονέρου βλ. Μανόλη Χατζηδάκη, Τοιχογραφίες στὴν Κρήτη, «Κρητικὰ Χρονικά», τόμ. 6 (1952), σ. 72-75, ἀριθ. 28 καὶ Ἀνδρ. Ξυγοπούλου, Σχεδιάσμα, σ. 80-81)· ἂν ὁμως εἶχε καὶ ἀνάμειξη ὡς ζωγράφος στὴν τοιχογράφηση τῆς μονῆς — πρᾶγμα πολὺ πιθανὸ — δὲν ἔχομε μαρτυρία.

5. εἰς τὸν Χριστὸν τὸν Κεφαλαῖ. Ὁ Χριστὸς ὁ Κεφαλαῖς (ποῦ μνημονεύεται καὶ παρακάτω, στ. 35, 38 καὶ 42) ἦταν ἀπὸ τὶς γνωστότερες ἐκκλησίες τοῦ Χάνδακα· βλ. ὅσα ἔχω σημειώσει γι' αὐτὴν στὴ «Revue des Études Byzantines», τόμ. XVII (1959), σ. 45-46, σημ. 98.

6. κατζίβελα. Ἡ λέξη (ποῦ ἀπαντᾷ καὶ παρακάτω, στ. 30) εἶναι γνωστὴ καὶ σήμερα σὲ ιδιώματα καὶ σημαίνει τὰ οἰκιακὰ σκευῆ, καὶ μάλιστα τὰ προικῶα. Τὴ συναντοῦμε συχνὰ καὶ σὲ ἔγγραφα, πρβλ. Γ. Α. Πετροπούλου, Νοταριακαὶ πράξεις Παξῶν διαφόρων νοταρίων, τῶν ἐτῶν 1658-1810, Ἀθῆναι 1958, (εὔρετη-ριο) σ. 520.

14. Εἰς τὴν Ἀγίαν Αἰκατερίναν εἰς τοὺς Σινάϊτας. Πρόκειται γιὰ τὸ περίφημο

συναϊτικό μετόχι τῆς Ἁγ. Αἰκατερίνης στό Χάνδακα, πού ἦταν καί ἀξιόλογο κέντρο παιδείας καί τέχνης (βλ. καί παρακάτω, στ. 42). Σ' αὐτό ἀφήνει ὁ Ἄγγελος καί μιάν εἰκόνα τῆς Ἁγ. Αἰκατερίνης (βλ. στ. 33 - 34).

14. *νά πληρώνουν πρῶτον τὸ ταράδεγον εἰς τὴν κάμαραν*. Τὸ *ταράδεγο* (πού ἀπαντᾷ ἄλλοῦ καί μὲ τὸν ἀσφαλῶς μεταγενέστερο τύπο *ἀράδεγο*) εἶναι ὁ ἔγγειος φόρος καί ὁ φόρος οἰκοδομῶν, πού πληρωνόταν στό δημόσιο ταμεῖο (τὴν *κάμαρα*). Γιά τὴ λέξη αὐτὴ καί τὴν ἔτυμολογία τῆς (κατὰ τὴ γνώμη μου, ἀπὸ τὸ ἰταλ. *terratico* καί ὄχι ἀπὸ τὸ βενετ. *radego*, ὅπως ὑποστήριξε ὁ Στέφ. Ξανθοῦδίδης) βλ. ὅσα ἐσημείωσα στό ΔΙΕΕ, τόμ. 15 (1961), σ. 225, σημ. στό στ. 24.

23 - 24. *τὰ τεσενιάσματά μου, τουτέστιν τὰ σκιάσματα*. Πρόκειται γιὰ τὰ ζωγραφικὰ σχέδια ἢ *ντισένια* (ἰταλ. *disegni*, βενετ. *disegni*), πού τὰ λέγαν ἑλληνικά καί *ἀνθίβωλα*. Εἶναι χαρακτηριστικὸ πὼς ἐδῶ ἡ λέξη ἔχει πάρει ἑλληνικὴ κατάληξη, ἴσως ἀπὸ ἀναλογικὴ ἐπίδραση τοῦ συνώνυμου *σκιάσματα*.

24. *ἡ μεσαρία μου* = τὰ οἰκιακὰ ἐπιπλα καί σκευή. Γιά τὴ σημασία τῆς λέξης βλ. Φ. Κουκουλέ, Γλωσσικά ἐκ Κύθνου, «Λεξικογραφικὸν Ἄρχεῖον», τόμ. 6 (1923), σ. 289, σημ. 2.

28 - 29. [*τῆς σάν*]τολάς μου. Πιστεύω πὼς ἡ συμπλήρωση πού ἔκαμα εἶναι σωστή. Ἡ λ. *σάντολος - λα* (ἰταλ. *santolo - la*) σημαίνει καί σήμερα τὸν ἀνάδοχο, τὸ νουνό.

37. *εἰς τὰς κς'*, *τὴν ἐπίδεον ἡμέραν τῶν Χριστογενῶν*. Ἡ λ. *ἐπίδεον*, πού πρέπει νὰ σημαίνει τὴν ἐπομένη, τὴν ἐπαύριο, μοῦ εἶναι ἄγνωστη. Ἴσως πρόκειται γιὰ ἀντιγραφικὸ σφάλμα.

39 - 40. *κλιζιόλες σκλέτες μὲ τὲς πόρτες, νὰ σφαλιζοῦν μέσα*. Πρόκειται γιὰ κορνίζες ἢ προθῆκες πού ἔκλειναν μπροστὰ μὲ δυὸ φύλλα, γιὰ τὴν προφύλαξη τῆς εἰκόνας. Σὲ ἀνάλογο μεταγενέστερο κορητικὸ κείμενο, δημοσιευμένο πρόσφατα ἀπὸ τὸν Κ. Δ. Μέρτζιο, Ἡ ἰδιόγραφος διαθήκη Γρηγορίου ἱερέως τοῦ Μαρκᾶ τοῦ Κορητῶς (1704), «Κορητικὰ Χρονικά», τόμ. 14 (1960), σ. 69 - 101, ἀναφέρονται πολλὲς εἰκόνες (βλ. σ. 77 - 79) πού εἶναι μὲ *κνιζόλα ἐνταγιάδα χρυσομένη*, μιὰ μάλιστα ἀπ' αὐτὰς (βλ. σ. 79) εἶναι καὶ μὲ *γαλιὸ μπροστάς*. Ἡ λέξη *κνιζόλα*, πού ἀπαντᾷ (αὐτόθι, σ. 76) καί μὲ τὸν τύπο *κνιζόλα*, προφανῶς εἶναι ἡ ἴδια μὲ τὴ λ. *κλιζιόλα* τῆς διαθήκης τοῦ Ἀκοτάντου καί ἔχει ἰταλικὴ τὴν προέλευση.

Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ

R É S U M É

LE TESTAMENT D'ANGE ACOTANTO (1436),
PEINTRE CRÉTOIS INCONNU
(Pl. 52-53)

L'auteur publie et commente (document B) le testament (en grec vulgaire) d'Ange Acotanto, peintre et protopsalte de Candie, d'après une copie officielle, datée du 16 novembre 1457 et conservée dans les Archives d'État de Venise (*Duca di Candia 11: Atti antichi 2*, cahier 25 bis). En combinant les données de ce testament (qui n'offre comme indication chronologique que la simple date du 27 avril et l'indiction 14) avec les données d'un décret du duc de Crète (qu'il publie aussi: document A) concernant la fille orpheline du testateur et daté du 24 juillet 1457, l'auteur prouve que le testament a été rédigé en 1436. Il s'agit donc d'un testament d'un peintre crétois complètement inconnu, qui a travaillé à Candie peu avant la chute de Constantinople et au sujet duquel ce document nous fournit des renseignements intéressants.

M. I. MANOUSSAKAS

